tradiţie alexandrină?) al *Introducerii,* construcţia acesteia fiind aproape perfect simetrică: cuvânt înainte, o primă parte (capitolele I şi II) (103 p.) / partea a doua (capitolul III) (108 p.) şi încheierea.

Introducere în etimologia limbii române pune la locul ei etimologia printre celelalte ştiinţe lingvistice, fiind, în acelaş timp, şi un instrument de lucru preţios pentru lexicograf, dar poate cel mai important merit este acela de a fi un bun „manual” de etimologie pentru tânăra generaţie de lingvişti, reuşind să fie un bun *traité*, încadrat în dimensiunile unui *précis.*

BOGDAN HARHĂTĂ
Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21

GHEORGHE BÂRLEA, *Contraria latina. Contraria romanica (Sistemul antonimelor în limba latină şi reflexele sale în limbile romanice)*, Bucureşti, Editura ALL, 1999

Obiectul de studiu al lui Gh. Bârlea îl constituie investigarea antonimiei ca mod de structurare semantică şi configurarea sa în latină şi în limbile romanice. După cum se ştie, antonimia ca mod de organizare a lexicului unei limbi a fost sesizată încă în antichitate. Astfel, Platon, Aristotel, Plaut, Terentiu, Caesar ş. a. fac referiri colaterale la acest fenomen, iar Cicero, în mai multe pasaje din *De oratore, Topica, De inventione* remarcă valoarea antonimelor, pe care le numeşte *contraria,* făcând chiar o clasificare a acestora. Alte clasificări ale acestui fenomen ne întâmpină la Varro (*De lingua Latina,* V, 11,1) şi la Sf.Augustin (*De doctrina Christiana,* 1, 14,13), care au fost utilizate apoi de către lexicografii latini pentru definirea şi circumscrierea anumitor termeni. În epoca modernă, Paul Ackermann va numi acest mod de organizare a lexicului, se pare pentru prima dată, „antonimie” (P. Ackermann, *Dictionnaire des antonymes ou contremots*, Paris, 1842). Ca fenomen strict lingvistic, cu implicaţii largi în structurarea lexicului, antonimia va fi abordată apoi în multe studii de semantică. Importanţa acestui fenomen şi relevanţa cercetării sale vor fi remarcate în special de Otto Duchaček, care foloseşte pentru prima dată şi câteva exemple din latină cu corespondentele lor în limbile romanice. În contextul lingvisticii româneşti există mai multe studii care abordează această temă, printre care se remarcă îndeosebi cele aparţinând Luciei Wald – care a analizat fenomenul antonimiei inlcusiv în latină, sub diferite aspecte –, precum şi Mariei Iliescu şi lui Richard Sîrbu.

Încadrându-se în această perspectivă de cercetare, lucrarea lui Gh. Bârlea porneşte de la relevanţa antonimiei ca mod de structurare a lexicului şi de la faptul că „ultimele decenii au marcat o «descoperire» a importanţei acestui model de structurare semantică”, ceea ce a condus totodată la constatarea complexităţii sale, a dificultăţi definirii şi clasificării termenilor. Dificultatea decurge, după cum remarcă autorul, din însăşi natura antonimelor, care, spre deosebire de sinonime şi omonime, exprimă relaţii de ordin conceptual şi logic. Deşi unele dintre definiţiile propuse au devenit puncte de referinţă în bilbiografia de specialitate, antonimia – ca „tip de relaţie semantică reprezentat de opoziţia de sens dintre două cuvinte cu referenţi nu numai diferiţi, ci şi contrari sau contradictorii” –, continuă să rămână greu de circumscris într-o definiţie larg acceptată. Această complexitate a manifestărilor fenomenului, consideră autorul, pe de o parte, şi a abordărilor sale, pe de altă parte, are drept consecinţă, în multe lucrări din ultima vreme, înlocuirea definiţiei sintetice (de tip clasic), cu descrierea fenomenului sub forma analizei manifestărilor acestuia şi a tentativei de clasificare riguroasă. În acest context, Gh. Bârlea consideră antonimia ca fenomen al limbii, pe axa paradigmatică, şi ca fenomen al vorbirii, pe axa sintagmatică (antonimie în context). Autorul crede că o asemenea abordare ar putea să contribuie la clarificarea unor probleme din sfera antonimiei: „Abordarea noastră va avea un aspect sincronic, prin lărgirea cadrului teoretic al clasificării şi definirii fenomenului, ca fapt de gândire şi de exprimare verbală, şi unul diacronic, prin conturarea

unui sistem cât mai coerent posibil de date şi de exemple care să ilustreze schimbarea structurii în modul de organizare a antonimelor, prin compararea a două tipuri, latin şi romanic” (p. 21). Din acest punct de vedere, lucrarea are şi un caracter practic, urmărind manifestarea antonimiei – sub presiunea unor factori extralingvistici, logici, psihologici, ontologici şi lingvistici – în latină şi în principalele limbi romanice. În acest context, ca un merit al cărţii, remarcăm faptul că autorul lărgeşte cadrul de cercetare, incorporând pe lângă antonimele lexicale, numite şi heterolexe, şi antonimele gramaticale sau homolexe, prin „termeni antonimici” înţelegând cuvintele care se află dispuse în cupluri antonimice uzuale, dar şi cuvintele care pot deveni antonime în anumite contexte.

Înainte de a aborda fenomenul din perspectivă lingvistică, autorul ia în dezbatere clasificarea antonimelor după criterii extralingvistice (dintre care criteriul logic, ilustrându-l cu exemple latineşti), în scopul reliefării trăsăturilor distinctive ale antonimiei şi al evidenţierii tipurilor de antonime reprezentative pentru specificul limbii latine. Alte criterii extralingvistice valorificate de autor sunt criteriul ontologic şi cel psiholingvistic. Asumarea criteriilor extralingvistice în analiza fenomenului examinat îl conduce pe autor la definirea antonimiei ca „manifestare lexicală a opoziţiilor logice dintre însuşirile obiectelor lumii înconjurătoare, prin mecanisme reflectate în sistemul limbii”; „se porneşte de la faptele de limbă, se trece prin logică, ontologie, psihologie şi se ajunge în final la fapte de limbă” (p. 56). Cu alte cuvinte, criteriile extralingvistice au rolul de a pregăti terenul pentru o abordare lingvistică a fenomenului antonimiei.

Cât priveşrte clasificarea antonimelor după criterii strict lingvistice, Gh. Bârlea precizează că, atunci când vorbim despre antonimie ca fenomen lingvistic, se are în vedere faptul că, pe lângă unele trăsături comune, fiecare limbă îşi are specificul său în exprimarea acestor opoziţii binare, în funcţie de aspectul lexicogramatical (preferinţa pentru anumite părţi de vorbire în exprimarea opoziţiilor), de aspectul morfolexical (raportul dintre formele sintetice şi cele analitice în exprimarea opoziţiilor; raportul dintre antonimele cu radicali diferiţi şi cele cu radicali identici), de specificul structurilor sintactice şi al contextelor stilistice în construcţiile cu caracter antonimic (p. 63).

În prima parte a volumului, autorul discută aspectele teoretice ale problemei, propunând de fiecare dată un punct de vedere personal; opiniile proprii sunt susţinute prin analiza şi descrierea unor exemple concludente din limba latină. Urmărind cu acribie manifestarea acestui fenomen la nivel gramatical, autorul ajunge la concluzia că „părţile de vorbire apte să se structureze în opoziţii antonimice sunt adjectivul, substantivul, verbul, adverbul, mai rar, prepoziţia şi, eventual, pronumele. Ele se atrag unele pe altele, se transformă unele în altele, se substituie reciproc sau univoc, într-un cuvânt, se influenţează, în cadrul cuplurilor antonimice, prin: a) conţinutul lor semantic; b) categoriile gramaticale specifice sau comune; c) elementele morfosintactice (afixe, elemente de compunere, structuri locuţionare etc.)” (p. 89). Din punctul de vedere al conţinutului semantic, antonimia este determinată de: a) relaţia dintre obiectele din realitate şi trăsăturile acestora şi anumite părţi de vorbire (calităţile se exprimă mai ales prin adjectvie; timpul, spaţiul, abstracţiunile – prin substantive şi adverbe, acţiunile opozabile, în special prin verbe); b) contribuţia suplimentară a categoriilor gramaticale la nuanţarea acestor conţinuturi (p. 90). Din perspectivă sincronică, antonimele heterolexe se prezintă mult mai frecvent ca antonime „primare” („propriu-zise”) decât homolexele, dat fiind că „exprimă deosebit de pregnant contrarietatea semantică”, datorită capacităţii de a concentra resursele de contrastare „în însăşi substanţa lor semantică”. Faţă de MATURUS/IMATURUS, de exemplu, unde termenul al doilea exprimă o simplă negare (fără atributele „global”, „extrem”, „simetric” etc., putând fi tradus prin „non maturus”, „insuficient de...”, „parţial”), în perechea MATURUS/PUER, al doilea termen reprezintă o negare totală, maximă, extremă a primului, adică afirmarea noţiunii simetric opuse (p. 91). Pe de altă parte, cuplurile heterolexe ocupă un loc important în antonimie prin vechimea lor şi prin puterea de structurare (atracţie) în opoziţii logice tipic antonimice a aspectelor formale şi semantice ale unor cuvinte. Faptul că cele mai multe antonime heterolexe sunt exprimate prin adjective confirmă importanţa cuplurilor lexicale. Aceasta ar justifica denumirea de „antonime primare” sau „antonime în sens restrâns”, nu însă şi pe cele de „antonime lexicale” (prea vagă), „antonime propriu-zise”, „antonime pur semantice”, „antonime pur şi simplu” (prea restrictive) (p. 94).

Un alt aspect inedit al cercetării de faţă îl constituie şi faptul că fenomenul antonimiei este descris din perspectivă sintagmatică. Autorul consideră că analiza sintagmatică a fenomenului evidenţiază, printre alte trăsături specifice, şi faptul că antonimele apar frecvent în contexte tipice: „contextele antonimice oferă numeroase date noi cu privire la esenţa şi

posibilitățile de manifestare ale fenomenului" propriu-zis (p. 140), contextul având „capacitatea" de a verifica statutul antonimic al unor termeni opuşi. În literatura de specialitate se subliniază faptul că două cuvinte opuse sunt cu atât mai sigur antonime, cu cât apar mai frecvent în contexte antonimice dezvoltate. Dar, ca şi în cazul analizei extralingvistice, analiza sintagmatică dovedeşte faptul că un context poate nu numai să verifice antonimele, ci să le şi creeze. Aşadar, contextul – conchide autorul –, prin întregul lanț sintagmatic de care dispune, acționează asupra relației dintre cele două cuvinte (cf. TERRA/CAELUM, ALBUS/NIGER).

În partea a doua a volumului, Gh. Bârlea urmăreşte manifestarea aceluiaşi fenomen în limbile romanice. Exemplificând şi de data aceasta în baza unui material foarte vast, el propune o tipologie a antonimelor latino-romanice, considerând că „tipologia antonimelor, ca fenomen semantic, cu profunde implicații extralingvistice, reprezintă categorii ale universaliilor, dat fiind că poate fi identificat în structurile de bază ale limbilor romanice" (p. 157). Fenomenul prezintă interes cu atât mai mult, cu cât tipare şi structuri similare se regăsesc în cadrul grupului de limbi neolatine. Astfel, aceste asemănări, care merg uneori până la identitate, creează impresia că antonimele „sunt departe de categoriile universale ale logicii, precum şi de cele ale ontologiei şi psihologiei etc." (p. 157). Totuşi, observă autorul, analizele sistematice demonstrează că aceste coincidențe sunt valabile numai în anumite cazuri. În primul rând, aşa cum se remarcă din descrierea antonimelor latine, apar numeroase nonconcordanțe între categoriile logice şi cele lingvistice. În al doilea rând, există şi alte determinări extralingvistice diferite de la un grup de vorbitori la altul, respectiv, de la o limbă la alta, fapt verificabil prin aplicarea criteriilor ontologic şi psihologic în clasificara antonimelor. În al treilea rând, – şi acesta este elementul hotărâtor în analiza comparativă a sistemelor antonimice –, categoriile lingvistice funcționează în mod specific în fiecare limbă în parte, atât la nivel paradigmatic, în profunzimea ordonării logico-semantice a cuplurilor antonimice, cât şi la nivel sintagmatic, în relațiile pe orizontală realizate de aceste cupluri (p. 158).

În continuare, sunt abordate, din perspectivă comparativ-istorică şi contrastiv-tipologică, unele aspecte ale sistemului antonimic în latină şi în principalele limbi romanice, relevându-se asemănările şi deosebirile de ordin: a) *lexico-gramatical* (contribuția părților de vorbire şi a categoriilor gramaticale specifice la structurarea logico-semantică a termenilor antonimici); b) *morfolexical* (contribuția diferită a formelor heterolexe şi homolexe, a celor sintetice şi a celor analitice la realizarea paradigmelor antonimice, cu principalele probleme pe care le implică derivarea, compunerea, unitățile frazeologice etc.) şi c) *contextual* (tipurile de construcții sintactice specifice antonimiei) (p. 158). Autorul remarcă modificările intervenite în structura morfologică a cuvintelor din limbile romanice, mai ales la nivelul categoriilor gramaticale, stabileşte modificări de amănunt în tipologia perechilor antonimice. În acest sens, conchide Gh. Bârlea, cea mai însemnată inovație romanică o constituie sporirea importanței cuplurilor substantivale, datorită noilor posibilități de abstractizare a noțiunilor calificative, prin aportul specific al categoriilor numărului şi genului gramatical al limbilor moderne, precum şi prin apariția articolului (p. 169).

Totodată, diferențele de mentalitate, de receptare a realității şi de „redare" verbală a acesteia, transpar în special din perechile de antonime care exprimă aprecieri subiective, cum este cazul noțiunilor morale, estetice etc. De exemplu, exprimarea noțiunii de „frumos" ilustrează în mod sugestiv trecerea de la cuplurile homolexe la cele heterolexe din latină în limbile romanice. De altfel, Pierre Monteil, într-un studiu celebru despre câmpul semantic al ideii de „frumos" în limba latină, a demonstrat că latinii dispuneau de foarte mulți termeni sinonimici pentru această noțiune. În schimb, nu aveau nici un termen pentru noțiunea antonimică de „urât". În această situație, latina reda ideea de „urâțenie" prin derivați prefixați negativ de la cuvintele de bază exprimând „frumosul": *pulcher, formosus, concinnus, venustus, bellus, elegans, lepidus* etc. vs. *informis (deforms), inconcinnus*, *invenustus, inelegans, illepidus* etc. Totuşi, cei câțiva termeni heterolecşi atestați pentru axa negativă (*turpis, parvus, foedus* etc.) erau folosiți mai rar în cupluri cu seria pozitivă de mai sus, ceea ce permite concluzia că latinii concepeau urâțenia ca pe o abatere de la normele de frumusețe. Or, arată Gh. Bârlea, vorbitorii limbilor romanice apreciază urâțenia ca pe o trăsătură nu numai opusă logic, ci şi diferită din punct de vedere logico-semantic. De aceea, fără să se renunțe total la reprezentarea negativ-privativă a ideii de „nonfrumusețe" (fr. *élégant/inélégant; gracieux/disgracieux* etc.), în limbile romanice se folosesc termeni antonimci heterolecşi: fr. *beau/laid,*

it. *bello/brutto,* sp. *bello/feo,* port. *bonito/feio,* rom. *frumos/urât*. Iar în prezenţa termenilor care redau ideea de „urât”, cei care exprimă nonfrumosul devin, prin litotă, eufemistici. Astfel, în comparaţie cu limba latină, unele limbi romanice (în special franceza) exprimă mai clar opoziţiile fundamentale (termenii de bază şi termenii extremi de pe axa „plus/minus” a cuplului antonimic), în timp ce alte limbi (cum ar fi româna) nu au forme moştenite pentru aceştia, în schimb creează forme proprii pentru termenii intermediari de pe aceeaşi axă. Interesante, din acest punct de vedere, consideră autorul, sunt antonimele graduale, specifice opoziţiei bazate pe contrarietate logică.

Diferenţele cantitative dintre paradigmele antonimice graduale ne oferă o imagine clară a diferenţelor calitative privind organizarea vocabularului în diferite limbi (p. 192-193). Analizând mai multe perechi de antonime graduale (cf. şi *magnus/parvus, ridere/flere*), Gh. Bârlea conchide că în română şi, într-o oarecare măsură, în italiană (mai ales în formele populare şi dialectale) se exprimă mai bine gradele intermediare, adică nuanţele, în timp ce pentru termenii extremi există mai ales forme împrumutate. Franceza, în schimb, reia fidel structura internă a antonimiei graduale latineşti, exprimând printr-o serie sinonimică mai bogată gradele extreme, adică opoziţiile fundamentale, în detrimentul celor intermediare (p. 194).

Toate acestea, subliniază autorul, certifică rolul important al antonimiei în structura unei limbi şi confirmă, dintr-o nouă perspectivă, caracterul unic şi irepetabil al fiecărei limbi. Prin urmare, antonimele nu redau exclusiv categorii logice universale. Ele sunt fapte de limbă şi, din acest punct de vedere, trebuie să observăm că, în ciuda rigurozităţii logico-semantice şi gramaticale, antonimele dovedesc o dată în plus că „legile” limbii nu ţin seama de legile logicii.

Sistemul antonimelor presupune o interacţiune între „legile” şi tendinţele generale ale limbii, pe de o parte, şi particularităţile unei limbi anume, pe de altă parte. Aceasta se concentrează, de exemplu, în dezvoltarea tipurilor de antonime homolexe. În latină, dată fiind bogăţia prefixelor, se creează numeroase cupluri antonimice derivate de la un radical comun, sub presiunea legilor economiei vorbirii, conciziei, a pregnanţei stilistice, a valorificării resurselor proprii în îmbogăţirea vocabularului. Analiza evoluţiei unor asemenea cupluri dovedeşte funcţionarea unor „legi” interne ale limbii. Când radicalul conţine în însăşi substanţa sa semantică orientarea spre unul dintre cei doi poli ai aprecierii prin opoziţia semnificată de termenul respectiv, limba creează o pereche antonimică prin reluarea acestui radical cu un prefix care indică sensul contrar, iar când radicalul exprimă numai aprecierea generală, aptă să fie privită din ambele sensuri, atunci perechea antonimică se creează prin două prefixe, care, prin sensurile lor contrare, transformă radicalul respectiv în termenii opuşi ai paradigmei antonimice (p. 254-255).

Gh. Bârlea conchide că, indiferent de aspectul lor lexicografic, antonimele se structurează într-un sistem coerent, prin acţiunea unor factori lingvistici şi extralingvstici valabili pentru oricare alt model de structurare semantică şi pentru oricare alt sector al limbii. Dintre acestea, însă, în conturarea tipologiei antonimice se remarcă cu preponderenţă două fenomene: atracţia analogică şi câmpurile derivaţionale. Implicând diverse aspecte ale limbii, aceste procese devin surse de creaţie a cuplurilor antonimice şi surse de îmbogăţire a vocabularului, sub acţiunea permanentă a factorilor extralingvistici, prin tendinţa de apreciere prin contrast a realităţii înconjurătoare. Iar presiunea contextului şi fenomenul atracţiei antonimice antrenează toate aspectele limbii într-un sistem de relaţii de mare subtilitate, care valorifică practic toate resursele limbii respective într-o manieră proprie acesteia. În concluzie, autorul susţine că antonimia, datorită particularităţilor sale specifice de structurare în ansamblul vocabularului, oferă date importante pentru caracterizarea şi descrierea limbilor.

ALINA BOJOGA-CELAC
Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31